

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БАЩУК С. Г.,
здобувач кафедри теорії держави і права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 34.023

**ПРАВОВА АКТИВНІСТЬ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО
ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ**

Автор констатує, що не номінальна, а реальна демократія вимагає не тільки загального виборчого права й гарантій свободи. У статті доводиться, що умовою утвердження демократичного політичного режиму стає активність громадян у публічній (суспільній) сфері, використання ними можливостей, окреслених правом.

Ключові слова: *свобода, правова активність, демократія, самовираження, право на демократію.*

Автор констатує, что не номинальная, а реальная демократия требует не только всеобщего избирательного права и гарантий свободы. В статье доказывается, что условием утверждения демократического политического режима становится активность граждан в публичной (общественной) сфере, использование ими возможностей, очерченных правом.

Ключевые слова: *свобода, правовая активность, демократия, самовыражение, право на демократию*

The author states that it is not nominal and real democracy requires not only universal suffrage and freedom guarantees. There is proved that the condition approval of a democratic political regime is active citizens in public (public) administration, using of the opportunities outlined by law.

Key words: *freedom, legal activity, democracy, self-expression, right to democracy.*

Вступ. Свобода є ядром людської особистості. І хоча термін «свобода» належить до найменш визначених у колі розпливчастих понять, що вживаються для позначення проблем, пов'язаних з устроєм суспільства [1, с. 201], уряди й народи згодні з важливістю тих цінностей, що названі демократією чи свободою, чи верховенством права, хоча вони можуть мати розбіжності, і навіть глибокі, щодо того, як саме ця цінність має бути визначена [2, с. 16].

Для людини важливо «відчути подих свободи, дихати вільно, жити без страху й не за неправдою. Люди бажать свободи й виявляють готовність щось зробити, щоб вона була. Не тільки для себе, але й для інших» [3, с. 6]. Вона наділяє осіб гідністю самовизначення й здатністю бути відповідальним суб'єктом [4, с. 128; 5, с. 16]. Прагненню людини до самовираження, самореалізації відповідає демократія, вона є

стимулом до ініціативи, до свободи. Саме тому «основною загальноцивілізаційною закономірністю розвитку суспільних відносин є рух до більшої свободи, рівності все більшої кількості людей» [6, с. 125]. Тому важливим завданням сьогодні є визначення ролі правової активності як прояву свободи людини в умовах демократичного державно-правового режиму.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення взаємозв'язку між рівнем правової активності суб'єктів права й утвердженням демократичного державно-правового режиму, а також розвитком громадянського суспільства.

Результати дослідження. Концепція свободи, яка історично пов'язана з обмеженням сваволі влади, насамперед державної, з'являється в епоху Відродження й Реформації, хоча її зародження відбувається значно раніше [7, с. 18]. Історичний і державний досвід переконливо свідчить, що демократія нерозривно пов'язана зі свободою, зі здатністю протистояти гнобленню й бюрократії [8, с. 23]. Ідея демократії ґрунтується на просвітницькому переконанні, що всі люди здатні бути вільними й водночас відповідальними, беручи на себе частку прерогатив і тягарів влади. Демократія можлива, адже всім людям притаманні раціоналізм і здатність проймається спільною метою та йти за нею. Демократія вимагає свободу. Найбільш «типова» людська властивість – здатність до самостійного вибору – стає все більш важливою характеристикою сучасного суспільства, що надає йому гуманістичну орієнтацію. Синдром індивідуалізму, незалежності й самовираження сприяє виникненню й збереженню демократичних інститутів. Зв'язок між задоволеністю життям й відчуттям власної свободи вибору існує повсюдно, оскільки прагнення до самостійного вибору вкорінено в людській психології.

Принцип універсальності прав людини стверджує, що всі люди мають певні права. Замість людей може бути названо всіх осіб, усіх розумних істот або щось на кшталт цього [9, с. 34]. Принцип автономії працює у двох напрямках. Як у напрямку приватної автономії, так і в напрямку автономії публічної. Сутність приватної автономії полягає в індивідуальному виборі та в реалізації власної концепції блага. Публічна автономія визначається шляхом колективного вибору та через реалізацію політичної концепції про те, що є правильним і що є благом. У публічній автономії права людини й демократія неминуче пов'язані [10, с. 73].

Близькими до наведених були роздуми про значення свободи для політично організованого суспільства такого вітчизняного вченого, як М. Ковалевський. Своє розуміння свободи він вбачає в злитті в єдине ціле двох станів свободи людини – свободи політичної й свободи особистого самовизначення. Стверджує про необхідність безумовного поєднання цих двох начал і розуміння цієї єдності визначальною ознакою правової держави. М. Ковалевський наголошує на неутручанні держави в приватне життя й діяльність людини, хоч розуміє, що абсолютно ізолювати людину від держави неможливо. Оскільки в людини й держави існують взаємні обов'язки, тому вчений увагу зосереджує на формі вимоги виконання потреби. Така форма виступає засобом, за якого досягається виконання обов'язку перед державою й при цьому не порушуються права й свободи [11, с. 756].

Така свобода особистого вибору зумовлює появу ідеї правомочності (усвідомленні власного права), тобто соціально гарантованої можливості самостійно домагатися щастя й добробуту [12, с. 350]. Ідея правомочності, або усвідомлення свого права, виступає динамічною антитезою патерналістському співчуттю, яке принижує й ображає людей. Воно порушує право людини на лаври від власної самореалізації. Правова установка передбачає суб'єкта, який понад усе цінує незалежність і сповідує правила чесності (еквівалентності). Завдяки цьому найбільш важливі смисли права – незалежність (автономія) і чесність у виконанні домовленостей (еквівалентність у відносинах) – виявляються особистими якостями такого суб'єкта [12, с. 353]. Визнання ідеї права як невідчужуваної свободи здійснюється від зворотного – шляхом живого уявлення тягара й непристойності невірального існування.

Демократія починається не там, де народ на словах визнається джерелом політичної влади, а там, де створено систему, що забезпечує громадянам реальну участь у владі й контроль над нею [13, с. 12]. Демократія, за досить образним висловлюванням, є наділенням свободи законним статусом, а отже, демократичні принципи можуть використовуватися: 1) у системі державних відносин; 2) під час формування й функціонуванні різноманітних організацій людей (від сім'ї й школи до різного роду течій і політичних партій); 3) демократія може існувати як політична й соціальна цінність у вигляді прав людини [13, с. 19].

Слід зазначити, що історично боротьба за демократію й боротьба за основні свободи дуже часто були невіддільними. Адже повною мірою опанувати свої права людина може за наявності повноцінної свободи. Повноцінність свободи постає як безумовна відсутність будь-якого пригноблення й залежності, як фізичної, так і моральної. Реалізація прав людини, її рівень, умови, якості є похідними від особистої волі людини. За таких умов реалізація прав постає формою відтворення самої людини, її духовної, громадської, культурної, фізичної особливостей, її уявлення про себе й оточуючий світ, ставлення до інших людей, суспільства й держави.

Демократія, як і свобода, – це суперечливий у своїй основі концепт (*essentially contested concept*). Демократія народилася з індивідуалістичної концепції суспільства, відрізняючись від органічної концепції, яка переважала в античному періоді та в подальші часи й згідно з якою ціле має пріоритет над своїми частинами. Натомість індивідуалістична концепція розуміє кожную форму суспільства, надто політичного суспільства, як певний штучний продукт, сформований волею індивідів.

Суверенність індивіду зумовлює його активність, адже «свобода для індивіда не означає нічого, якщо не зумовлює права дотримуватись лінії поведінки та обстоювати погляди, що не мають схвалення більшості». Він отримує можливість брати участь у політичному житті, яка є неопцієнною завдяки можливостям, які вона дає для саморозвитку. Демократія зміцнює громадянську чесноту серед простолюдю завдяки, за висловом Д. Мілля, «максимуму цілющого впливу свободи на характер». Участь у політичному житті – не просто вибори представника, а безпосередня участь на місцевому рівні – надоумить і вдосконалив людей, навчивши їх дисципліни, наточивши їхній розум і навіть сформувавши їхню мораль. Отже, мислитель звертає увагу на те, що є «моральний аспект такого виховання, якому сприяла б участь, бодай епізодична, кожного окремого громадянина у виконанні державних функцій. Якщо його залучено виконувати їх, він має вирішувати щось пов'язане з інтересами інших людей; у разі, якщо домагання різних людей суперечать одне одному, він має уникати будь-якої упередженості. Щокроку він має дотримуватись тих принципів та правил, що сприяють досягненню спільного добра. Звичайно, з ним разом працюють люди, більш обізнані з цими проблемами. <...> Індивід починає відчувати себе членом суспільства, і все, що корисне суспільству, починає вважати корисним для себе» [14, с. 175–176].

Отже, демократія вимагає не тільки загального виборчого права й гарантій свободи. Вона потребує активної участі громадян у публічному житті суспільства, їх самореалізації в тому просторі, що їм надає свобода. Це твердження є надзвичайно актуальним. «Навіть коли загальне виборче право вже утверджене, а всенародні вибори стають головним елементом політичної системи, демократії ще далеко до повної реалізації. <...> На Заході від часів «холодної війни» ми успадкували ледаче припущення, мовляв, якщо уряд країни не комуністичний або якщо державу не очолює безперечний диктатор, то в тій країні існує демократія. Але ми маємо обстоювати набагато суворішу та вимогливішу концепцію демократії, ніж та, на яку спираються ці легковажні міркування. Принагідних більш або менш вільних виборів самих по собі аж ніяк не досить, щоб правити за «критерій» демократії» [15, с. 6]. Протягом інтервалів між виборами громадяни можуть намагатися вплинути на державну політику, проявивши активну позицію й вдавшись до

широкого спектру інших посередників: об'єднань за певними інтересами, суспільних рухів, місцевих угруповань, клієнтурних структур і т. ін. Іншими словами, сучасна демократія пропонує цілу сукупність конкурентних процесів і шляхів для вияву інтересів і цінностей, як громадських (associational), так і партійних (partisan); як функціональних, так і територіальних; як колективних, так і індивідуальних. Усі вони є складовими елементами демократичної практики. Крім того, активна позиція зумовлює «готовність населення відреагувати на будь-яке відхилення з боку діючої влади від вимог верховенства права, стандартів good governance, концепції позитивних зобов'язань держави у формі мирного спротиву. І чим вищою є ця готовність, тим нижчою є вірогідність того, що колись доведеться звернутися до повстання або навіть до революції» [15, с. 6].

Саме тому вільний простір для реалізації активності громадян у публічному житті суспільства є необхідною умовою існування демократії. «Адже слід нагадувати собі, що в багатьох ситуаціях і в багатьох аспектах суспільство не просто поділяється на дві частини (більшість і меншість) а є фактично конгломератом меншостей, жодна з яких не може мати демократичних претензій на панування, а отже, кожна повинна навчитися жити разом з іншими. Вона потребує основи у вигляді не тільки спільних цінностей, а й спільного досвіду, щоб люди ототожнювали себе з політичною системою, до якої вони належать, і могли довіряти її процедурам та їхнім наслідкам. Це означає не тільки те, що народ має сприймати й відчувати справедливість таких процедур. Не менш необхідно, щоб жодна значна меншина не відчувала, що її послідовно не допускають до влади й впливу; щоб групи та індивіди розуміли, що вони приблизно рівні за своєю спроможністю впливати на результати визначення політичного курсу спільноти, і щоб ці результати втілювали те, що люди вважають за спільний інтерес суспільства, а не були просто наслідком поєднання або рівноваги інтересів різних конкретних організованих груп чи якимись окремими інтересами» [15, с. 43].

Це дає підстави окремим вченим навіть говорити про «право на демократію» на основі забезпеченої правом свободи, завдяки чому, як вони не безпідставно наполягають, ми здобуємо можливість зрозуміти демократію лише як один з аспектів більш широкого права на участь у громадському житті, що не обмежується демократичними виборами: протилежне перетворює поняття права в ілюзію з трагічними наслідками для демократії. Публічна автономія шляхом використання права на участь реалізується щоразу, коли індивід активно залучений до прийняття норм у найширшому сенсі цього слова – до формування конституції, законодавства або прийняття адміністративних законів. Особи можуть використовувати своє право на участь у приватних об'єднаннях, що займаються громадськими інтересами, наприклад неурядові організації, у самоврядуванні, у громадській сфері або брати участь у виборах та інших формах безпосередньої демократії [16, с. 66].

Вказані тенденції знайшли відображення у формуванні концепції демократії індивідів на протигагу традиційній демократії організацій [17, с. 15]: «демократія рівності», що асоціюється з «рівною доступністю» благ і послуг, з насадженням стандартних еталонів і норм, поступається місцем новому образу демократії – «демократії свободи», адже «особа є вільною, коли її життя та її рішення залежать від неї, а не від дії будь-яких зовнішніх сил. Вона ніби є власним законодавцем; вона самостійно визначає сферу своєї негативної свободи. Однак її здійснення в умовах суспільства можливе лише через спільні дії цієї особи з іншими особами» [7, с. 18–19]. За такої концепції все більш соціально значущими виступають такі цінності, як автономія, самобутність, самовизначення, самодіяльність.

Наведеним вище тезам найбільш повною мірою відповідає концепція партиципаторної демократії (англ. participate – участь), що була розроблена сучасними політологами К. Пейтманом (автором терміна «демократія участі» й книги «Участь і демократична теорія», 1970 р.), К. Макферсоном, Дж. Циммерманом, Н. Боббіо, П. Бахрахом,

Б. Барбером і деякими іншими. Сутність цієї теорії передбачає активну участь громадян в обговоренні й прийнятті рішень щодо головних питань суспільного життя. Свобода, рівне право на саморозвиток можуть бути досягнутими тільки в партиципаторному суспільстві, яке вдосконалює почуття політичної ефективності й сприяє прояву турботи про колективні вимоги. У такому суспільстві громадяни добре інформовані, зацікавлені у своїй високій активності в суспільному житті. «Пряма демократія вимагає не просто участі, а громадянської підготовки й громадянських чеснот для ефективної участі в обговоренні й прийнятті рішень. Демократія участі, таким чином, розуміється як пряме правління освічених громадян. Громадяни це не просто приватні індивіди, що діють у приватній сфері, а добре інформовані громадські особи, що віддалилися від своїх суто приватних інтересів настільки, наскільки суспільна сфера віддалена від приватної» [16, с. 27].

Необхідність активності в публічній сфері більшості громадян у партиципаторній моделі пояснюється тим, що зниження рівня їх участі в підсумку призведе до «тиранії меншості» (еліти). Протистояти авторитарному тиску зверху здатна лише сильна влада знизу. У цьому випадку благо народу може бути досягнуто тільки в разі забезпечення загальної рівності, яка полягає в тому, що всі громадяни обов'язково щоденно займаються прийняттям рішень, а не тільки мають рівні можливості участі. У партиципаторній моделі політична участь розглядається не як засіб для досягнення певної мети, що є цілепокладанням, тобто містить ціль у собі, оскільки тільки така участь сприяє інтелектуальному й емоційному розвитку громадян. Активна залученість громадян до демократичного процесу є одночасно й умовою, й виразом свободи.

Висновки. Викладене вище дозволяє констатувати, що не номінальна, а реальна демократія вимагає не тільки загального виборчого права й гарантій свободи. Вона потребує активної участі громадян у публічному житті суспільства, їхньої самореалізації в тому просторі, що їм надає свобода. Відповідно, умовою утвердження демократичного політичного режиму стає активність громадян у публічній (суспільній) сфері, використання ними можливостей, окреслених правом. У свою чергу вказана тенденція є не тільки необхідною умовою існування демократії: вона є також об'єктивно зумовленим проявом поширення цінностей самовираження, що спонукає людей вимагати створення інститутів, які дозволяють їм діяти за власним вибором, не тільки в приватному, але й у суспільному житті, боротися за свої громадянські й політичні права. Це зумовлює актуальність звернення до поняття правової активності.

Список використаних джерел:

1. Парето В. Трансформация демократии / В. Парето. – пер. с итал. – М. : Территория будущего, 2011. – 208 с.
2. Дворкін Р. Верховенство права / Р. Дворкін // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 15–23.
3. Шестидесятники / сост. М. Барбакадзе. – М. : Фонд «Либеральная миссия», 2007. – 208 с.
4. Finnis J. Natural Law and Natural Rights / J. Finnis. – 2nd ed. – New York, 2011. – 500 p.
5. Горн Н. Права людини: філософське обґрунтування та юридичний вимір / Н. Горн // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2. – С. 13–32.
6. Летнянчин Л. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Л. Летнянчин. – Х., 2002. – 211 с.
7. Погребняк С. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С. Погребняк ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 36 с.
8. Баранов Н. Современная демократия: эволюционный подход / Н. Баранов ; Балт. гос. техн. ун-т. – СПб., 2007. – 208 с.

9. Nino C. The Ethics of Human Rights / C. Nino. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 336 p.
10. Алексі Р. Теорія дискурсу та права людини / Р. Алексі // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 73–98.
11. Ковалевский М. Государственное право европейских государств / М. Ковалевский // История политических и правовых учений : [хрестоматия для юридических вузов и факультетов] / под общ. ред. Г. Демиденко. – Х. : Факт, 1999. – 1079 с.
12. Максимов С. Правовая реальность: опыт философского осмысления: [монография] / С. Максимов ; Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
13. Давлетшина Н. Демократия, государство и общество : [учеб. пособие] / Н. Давлетшина, Б. Кимлика, Р. Кларк, Д. Рэй. – М. : Инст. пед. систем, 1995. – 302 с.
14. Мілль Д. Про свободу. Роздуми про представницьке врядування. Поневолення жінок / Д. Мілль ; пер. з англ. Є. Мірошниченка, В. Єрмоленка, В. Триліса. – К. : Основи, 2001. – 464 с.
15. Погребняк С. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека) / С. Погребняк, Е. Уварова // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 2. – С. 4–61.
16. Кірсте С. Право людини на демократію як наріжний камінь права / С. Кірсте // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2. – С. 51–72.
17. Лапин Н. Проблема социокультурной трансформации / Н. Лапин // Вопросы философии. – 2000. – № 6. – С. 3–17.

ГУБСЬКА А. В.,
провідний науковий співробітник
(Національна академія
прокуратури України)

УДК 343.163

ПРОКУРОРСЬКЕ РЕАГУВАННЯ НА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

У статті проаналізовано нормативно-правове забезпечення та види прокурорського реагування на порушення законодавства, виявлені за наслідками перевірок з питань виконання судових рішень. Визначено також основні напрямки діяльності прокурора у цій сфері, на яких можливо застосування заходів реагування.

Ключові слова: прокурор, рішення суду, виконавче провадження, перевірка порушення законів, реагування прокурора, постанова прокурора, подання, позовна заява.

В статье проанализированы нормативно-правовое обеспечение и виды прокурорского реагирования на нарушения законодательства, выявленные по результатам проверок исполнения судебных решений. Определены также основные направления деятельности прокурора в этой сфере с возможным применением мер прокурорского реагирования.

Ключевые слова: прокурор, решение суда, исполнительное производство, проверка нарушения законов, реагирование прокурора, представление, исковое заявление.

